

Justyna Sprutta

Matka Boża a Eucharystia w ikonach

Salvatoris Mater 7/1, 210-218

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ikony ukazujące Maryję mają także wymiar eucharystyczny. Matka Boża staje się w ikonach „Kielichem eucharystycznym”, jako Ta, która nosiła w swoim łonie Odkupiciela, ale jest także rozumiana w tych świętych wizerunkach chrześcijańskiego Wschodu jako figura Kościoła, którego życie koncentruje się wokół Eucharystii.

1. Maryja jako „Kielich eucharystyczny”

Należące do typu ikon maryjnych Eleusa wizerunki Matki Bożej z Dzieciątkiem ukazują niezwykłą, intymną zażyłość duszy ludzkiej z Bogiem. Podobna zażyłość znajduje swe odzwierciedlenie w momencie przyjęcia przez chrześcijanina Jezusa Chrystusa pod postaciami Chleba i Wina. Na wzór Maryi chrześcijanin staje się świątynią, a może nawet „kielichem”, w którym zamieszkuje Słowo Wcielone. Każde przyjęcie Odkupiciela w Komunii świętej wiąże się z *fiat* chrześcijanina, podobnie jak przyjęcie przez Maryję Słowa do Jej łona w misterium zwiastowania.

Justyna Sprutta

Matka Boża a Eucharystia w ikonach

SALVATORIS MATER
7(2005) nr 1, 210-218

Ta zażyłość Stwórcy ze stworzeniem ma wymiar trynitarny. W przypadku np. ikony Matki Bożej o imieniu „Włodzimierska” Maryja wraz z Dzieciątkiem zostaje wpisana w trójkąt na prostokątnym planie wizerunku. Kształt prostokątny ikony jest symbolem świata obdarzanego nieustannie miłością przez Boga, miłością osiagającą swoje widzialne *apogeeum* w Osobie Słowa Wcielonego, natomiast trójkąt,

w którym jest wyrażona tajemnica wcielenia, wskazuje na zbawczą obecność Boga Trójosobowego, w której to obecności partycypuje Matka Boża¹.

Przez Maryję jako nową Ewę wchodzi w stworzoną rzeczywistość zbawienie - rodzi się Zbawiciel, który dokona pojednania stworzenia ze Stwórcą na krzyżu, a Ofiara ta znajdzie następnie swoją bezkrwawą kontynuację w Kościele. Wraz z tą Ofiarą przychodzi życie², podczas gdy przez nieposłuszeństwo starej Ewy zjawia się śmierć. Nowa Ewa znajduje się na Golgocie pod Drzewem Życia - krzyżem, kontemplując ukrzyżowanego na nim Syna, nowego Adama, którego krew - rozumiana tutaj jako eucharystyczna – spływa na znajdującą się w czarnej pieczarze pod krzyżem czaszkę starego Adama (por. J 19, 17)³.

¹ H.J. NOUWEN, *Ujrzyć piękno Pana modląc się z ikonami*, tł. J. Węclawik, Warszawa 1998, 38-39.

² Por. I. JAZYKOWA, *Świat ikony*, tł. H. Paprocki, Warszawa 2003, 108.

³ Por. P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony. Teologia piękna*, tł. M. Żurowska, Warszawa 1999, 259-260.

Maryja uczestniczy na Golgocie w dziele ożywiania starego Adama, pozostając w milczącej łączności z cierpiącym Odkupicielem. Można powiedzieć, że razem z Nim przez to uczestnictwo przyjmuje kielich odkupieńczego cierpienia (por. Mt 26, 38-39). Uczestniczy Ona w męce Syna duchowo. O Jej cierpieniu mówi chociażby ikona „Współcierpiąca Matka”. W ikonie tej Maryja *widzi miłość, w której radość i cierpienie spletają się w znak Krzyża. Smutek na twarzy Maryi to świadomość całej ziemskiej misji Jezusa i świadomość Jego męki*⁴.

Kolejna ikona maryjna, obrazująca cierpienie Maryi, to ikona o imieniu „Matka Boża Cała – Świętej Męki J 19, 30”. Wizerunek ten ukazuje Matkę Bożą pod krzyżem. Wizja ta jest jak gdyby dopełnieniem ikony „Zwiastowanie”. *Fiat* wypowiedziane przez Maryję w momencie przybycia archanioła Gabriela z Bożym posłannictwem uzyskuje swoją zarówno bolesną, jak i chwalebłą pełnię w męce Jezusa Chrystusa. Obecność Matki Bożej pod krzyżem wskazuje na Jej łączność z Odkupicielem w Ofierze – serce Maryi złączone jest z sercem Syna *jedną ofiarą*⁵. Pod tym krzyżem Maryja staje się *duchową Matką Kościoła* dzięki Duchowi Świętemu, który czyni Ją taką w danym momencie, analogicznie do uczynienia Jej w scenie zwiastowania fizyczną Matką Jezusa z Nazaretu (por. J 19, 27)⁶.

Partycypując w Ofierze Zbawiciela jako *duchowa Matka Kościoła*, Maryja staje się także współuczestniczącą w sprawowanym każdego dnia Misterium ołtarza. Na łączność Matki Bożej z tym Misterium wskazuje też ikonografia – umieszczanie wizerunku Maryi w absydzie prezbiterium cerkwi⁷. Matka Boża jest tutaj przedstawiana w typie Oranty lub wywodzącej się z tego typu - rosyjskiej wizji „Znak”⁸; jest tutaj Tą, która pozostaje bardziej rozległa niż nie mogące pomieścić Zbawiciela niebiosa,

⁴ *Modlitwa Kolorem. Ikony z pracowni Karmelu Miłości Miłosiernej im. Braci Trapistów w Tibhirine*, Szczecin 2003, 41.

⁵ TAMŻE, 52.

⁶ TAMŻE.

⁷ Zamykająca nawę absyda ołtarzowa podporządkowana jest symbolizującej niebo kopule, stanowiąc symbol ziemskiego Kościoła, uosobionego w postaci Jezusa Chrystusa jako Pantokratora, lub w postaci ukazanej w absydzie Matki Bożej. M. QUENOT, *De l'icône au festin nuptial. Image, Parole et Chair de Dieu*, Saint-Maurice 1999, 190.

⁸ Matka Boża jako Oranta stanowi personifikację Kościoła orędującego przed tronem Jezusa Chrystusa. Na Rusi typ Oranty występuje rzadko i w XI w. przekształca się w nowy typ zwany „Znakiem”. Najstarszy na ziemiach ruskich wizerunek Matki Bożej Oranty to mozaika z początku XI w. (I. Jazykowa podaje, że mozaika ta pochodzi z X w., a nosi miano „Bogurodzica – Mur Obroenny”, zaś ukazana na niej Matka Boża jest symbolem Kościoła) z absydy soboru Świętej Sofii w Kijowie, zwana „Mur nieobalony”. Nazwa ta pochodzi z akatysty Matki Bożej: *Raduj się nieobalony murze Królestwa Bożego* [ikos 12]. E. SMYKOWSKA, *Ikona*, w: *Mały słownik*, Warszawa 2004, 59. Por. I. JAZYKOWA, *Świat ikony...*, 114.

Zbawiciela, którego Ona nosiła w swoim łonie⁹. Ze względu na to macierzyństwo, Maryja zajmuje po Jezusie Chrystusie Pantokratorze drugie miejsce w świątyni¹⁰, ustanawiając jako Matka Syna Bożego *most między człowieczeństwem i Bóstwem*¹¹. Nie dziwi sytuowanie wizerunku Matki Bożej w prezbiterium, ponieważ - jak uczą greccy Ojcowie Kościoła - Eucharystia jest obrazem wcielenia¹².

Mówiąc o Maryi jako „Kielichu eucharystycznym”, należy nawiązać do wspomnianej powyżej ikony „Znak”. Na wysokości serca Matki Bożej znajduje się medalion z Jezusem Chrystusem-Emanuelem. Maryja ma ponadto uniesione w górę obie ręce z otwartymi - oczekującymi na łaski Boże - dłońmi. Zarys postaci Matki Bożej kreuje formę kielicha mszalnego, w którego wnętrzu znajduje się błogosławiący Zbawiciel. Zatem bardzo wyraźnie w ikonie „Znak” Maryja ukazuje się jako „Kielich eucharystyczny” z Odkupicielem we wnętrzu. Ponadto istotny jest gest rąk Maryi, jak i Jej Syna. Podobieństwo gestu Matki Bożej i Jezusa Chrystusa rzuca się w oczy, jest to nieomal naśladownictwo, ale nie do końca, ponieważ Zbawiciel nie tylko modli się podobnie jak Jego Matka w postawie oranta, ale również błogosławi. Podobny gest rąk Syna i Matki wskazuje na prawdę, że *od momentu, gdy „Theotokos” przyjęła Słowo i zaczęła Je nosić w swym łonie, również Ona upodobniła się do Niego. Maryja modli się w Chrystusie, czyli uczestniczy w Jego modlitwie* [Maryja jako figura Kościoła uczestniczy tutaj w pośrednictwie Zbawiciela, partycypując w modlitwie Jezusa Chrystusa - dopowiedzenie moje: J.S.] *i staje się do Niego podobna. Modlitwa czyni człowieka podobnym do Chrystusa*¹³. Modlitwa Maryi jako Matki Słowa Wcielonego i *duchowej Matki Kościoła* zostaje całkowicie włączona w Jezusa Chrystusa i dokonuje się przez Niego; modlitwa Maryi, która *poczęła najpierw w swoim sercu, gdzie mieści się cała Jej wrażliwość na Słowo, a następnie w ciele. Jej „pamięć” o Bogu stała się - za sprawą Ducha Świętego - ciałem. Maryja jest więc prototypem tajemnic sprawowanych w Kościele: Chrystus jest przypominany i mieszka w Kościele aż do chwili, gdy przyjdzie jako widzialne spełnienie nadziei tych, którzy w ciągu wieków zanosili do Niego modlitwy - gdy już będzie wszystkim we wszystkich*¹⁴.

⁹ Por. T. ŠPIDLÍK, M.I. RUPNIK, *Mowa obrazów*, tł. J. Dembska, Warszawa 2001, 102.

¹⁰ Por. M. QUENOT, *De l'icône au festin nuptial...*, 49. 52.

¹¹ *un pont entre l'humain et le divin*. TAMŻE, 52.

¹² Por. TAMŻE, 190. Por. CYRYL ALEKSANDRYJSKI, *Komentarz do Jana. Ofiara Chrystusa* 4, 2, w: S. PIESZCZOCH, *Patrologia. Ojcowie mówią*, t. II, Gniezno 1994, 179. Związek Eucharystii z wcieleniem, por.: EFREM, *Kazania III. Krzyż Chrystusa zbawieniem ludzkości*, w: TAMŻE, 139.

¹³ T. ŠPIDLÍK, M.I. RUPNIK, *Mowa obrazów...*, 101.

¹⁴ TAMŻE, 101-102.

Nosząc w swoim łonie Odkupiciela, Matka Boża jest nie tylko „Kielichem eucharystycznym”, nie tylko spożywa z tego kielicha jako cierpiąca z Synem na Golgocie, ale także tronuje w kielichu, z którego spływa woda życia. Taką wizję ukazuje ikona o imieniu „Bogurodzica – Źródło Życia”. W centrum wizerunku, w wielkim kielichu umieszczonym w sadzawce, znajduje się tronująca Matka Boża jako Oranta, z wzniesionymi w górę obiema rękami. Ukazana jest w półpostaci, najczęściej z Dzieciątkiem przedstawianym frontalnie lub jako Nikopoia, ukazana do kolan. Z czasem ikona „Bogurodzica – Źródło Życia” zostaje wzbogacona w górnej części o postaci aniołów trzymających medaliony z monogramem Jezusa Chrystusa, natomiast w dolnej strefie – o postaci chorych i kalekich, ponadto Ojców Kościoła czy cesarskiej pary, czerpiących i pijących wodę spływającą z kielicha do sadzawki¹⁵. Także w tej ikonie zostaje zaakcentowane pośrednictwo Maryi w pośrednictwie Jezusa Chrystusa, a konkretnie - Jej pośrednictwo w ożywianiu ludzkości wodą życia. Woda ta wypływa z kielicha, w związku z tym także tutaj istnieje nawiązanie do dzieła odkupienia. Jednakże w naczyniu o kształcie kielicha można też dopatrzeć się chrzcielnicy, a w konsekwencji związku Matki Bożej nie tylko z misterium Eucharystii, ale także z misterium chrztu świętego¹⁶, pamiętając o tym, że sakrament chrztu świętego, łącznie z innymi misteriami, podporządkowany jest misterium Eucharystii, *centralnemu misterium Kościoła („misterium misteriów”)*¹⁷.

2. Maryja jako figura Kościoła zgromadzonego wokół ołtarza

Jak przez Maryję wcielił się Bóg, aby stać się Człowiekiem, tak również mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa wiąże się z Matką Bożą, stanowiącą figurę Kościoła w jego *macierzyńskiej trosce*¹⁸. *Bezmacierzyńskiemu*

¹⁵ E. POKORZYNA, *Słownik terminologiczny wyposażenia świątyń obrządku wschodniego z przydatkiem ikon maryjnych*, Warszawa 2001, 126. Por. także: T.C. Покорзина, *Мир русских икон. История, пребаня, иконография* 2002, 249. W Bizancjum popularny był kult cudownych źródeł. Należy tutaj wspomnieć chociażby o źródle słynącym z przywracania wzroku, przy którym stanął klasztor Hodegon w Konstantynopolu. E. POKORZYNA, *Słownik terminologiczny...*, 126.

¹⁶ Misterium chrztu świętego włącza w życie, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa oraz we wspólnotę Kościoła skupioną wokół Eucharystii. Stąd przy interpretacji kielicha z ikony jako chrzcielnicy i tak pozostaje dostrzegalny wymiar eucharystyczny, łączący tutaj oba te sakramenty. Por. E. SMYKOWSKA, *Liturgia prawosławna*, w: *Mały słownik...*, 18. Trzykrotne zanurzenie w wodzie „chrzcielnej” jest symbolem uczestnictwa w śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa. TAMŻE, 18-19.

¹⁷ TAMŻE, 26.

¹⁸ P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony. Teologia piękna...*, 215.

ojcostwu Ojca w Bóstwie – dodaje P. Evdokimov – odpowiada *bezojcowskie macierzyństwo Theotokos w człowieczeństwie*, figura *dziewiczego macierzyństwa* Kościoła¹⁹, którego tajemnica znajduje swój wyraz w *Bożej doskonałości* Jezusa Chrystusa i w *ludzkiej doskonałości* Jego Matki²⁰. W ikonografii wschodniej, poza nielicznymi wyjątkami, takimi jak np. Maryja jako Oranta oraz Maryja jako Matka Boża Opieki, tzw. „Pokrow”, Matka Boża występuje w ikonach z Dzieciątkiem, ukazując w ten sposób FUNDAMENT istnienia Kościoła, mianowicie ostateczną komunie tego, co Boskie (Dziecię) z tym, co ludzkie (Maryja)²¹.

Z ikon ukazujących święta, wizerunki „Wniebowstąpienie” jak i „Zesłanie Ducha Świętego” (ten ostatni zwany także „Pięćdziesiątnica”) ukazują Maryję jako *symbol* skoncentrowanego wokół Odkupiciela i Jego Ofiary Kościoła. Przedstawiająca zarazem oczekiwanie Kościoła na Paruzję, ikona o imieniu „Wniebowstąpienie” ukazuje Matkę Bożą w typie Oranty, stojącą w centrum wizerunku, w otoczeniu apostołów. W górnej części ikony znajduje się Jezus Chrystus jako Głowa Kościoła²². Trzymając w lewej ręce zwój z Ewangelią, *znak związku z ciałem, którym jest Kościół*, prawą ręką wykonuje gest błogosławieństwa przed mającą nastąpić w Wieczerniku (w tym samym miejscu, gdzie odbyła się Ostatnia Wieczerza) Pięćdziesiątnicą²³. Ukazana w mandorli postać Zbawiciela powiązana jest z Maryją i apostołami przez gest błogosławieństwa stanowiącego źródło łaski, którą to łaską staje się niewidzialna, ale realna obecność Ducha Świętego²⁴.

W dolnej części ikony „Wniebowstąpienie” zostaje zatem wyobrażony Kościół, w centrum którego znajduje się Matka Boża jako nowa Ewa i zarazem figura Kościoła. Postać Maryi wskazuje na wstawiennictwo Matki Zbawiciela przed Bogiem Trójjedynym; ponadto Matka Boża uosabia przed światem świętość Kościoła²⁵. Między Jezusem Chrystusem, Głową Kościoła, a Maryją otoczoną apostołami znajduje się Duch Święty ukazany pod postacią gołębicy, nad którą widnieje *manus Dei* – symbol wskazujący w tej ikonie na Boga Ojca. Dzięki takiej wizji Boga

¹⁹ TAMŻE, 215-216.

²⁰ TAMŻE, 218. Prawda ta wskazuje m.in. na Bosko-ludzki wymiar wspólnoty eklezjalnej.

²¹ Por. TAMŻE, 221.

²² Por. T.C. ПИПІПІ, *Мир русских икон. История, пребывания...*, 206.

²³ M. QUENOT, *Zmartwychwstanie i ikona*, tł. H. Paprocki, Białystok 2001, 189. P. Evdokimov dodaje, że Jezus Chrystus jest tutaj obecny w apostołach, uobecnia się w każdym przejawie Ducha Świętego, podobnie jak uobecnia się w Eucharystii. P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony. Teologia piękna...*, 272.

²⁴ M. SMYKOWSKA, *Ikona...*, 87.

²⁵ Por. P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony. Teologia piękna...*, 274.

Ojca, Syna i Ducha Świętego ikona ta uzyskuje symbolikę trynitarną²⁶. Poza tym na wymiar trynitarny ukazanego w ikonie „Wniebowstąpienie” Kościoła (obecność Boga Trójosobowego w Kościele) wskazuje także równoboczny trójkąt utworzony przez końce wyciągniętych ramion aniołów i stopy Matki Bożej²⁷. Ikona ta ukierunkowuje ponadto ku źródłu życia uobecnionego w niej Kościoła, mianowicie ku Eucharystii, mającej podstawę w Misterium Paschalnym Jezusa Chrystusa. Pionowa bowiem oś, wyznaczona przez Jezusa Chrystusa i Jego Matkę, tworzy często z linią głów apostołów krzyż²⁸.

Z interpretacji eklezjologicznej tej ikony wynika, że Jezus Chrystus jest Głową wspólnoty eklezjalnej, Matka Boża – figurą Kościoła, natomiast apostołowie – jego fundamentem²⁹. Jako figura Kościoła, Maryja stanowi od początku wytyczone centrum, w którym – podkreśla P. Evdokimov – koncentruje się *świat anielski i ludzki, niebo i ziemia*; jest to analogią do Kościoła, w którym realizuje się taka koncentracja, znajdując swoje doczesne zwieńczenie w misterium Eucharystii³⁰. Liczba dwunastu apostołów, z którymi przebywa Maryja, nawiązuje do liczby pokoleń Izraela, oznaczając pełnię, doskonały obraz Kościoła modlącego się z Maryją i przez Maryję do Jezusa Chrystusa, Ikony Ojca w Duchu Świętym, w której to modlitwie najistotniejsze miejsce zajmuje Eucharystia³¹. Gesty apostołów, wyrażające zarazem życie aktywne, jak i zdumienie, uwielbienie, zachwyty, czy też zwiastujące dynamizm Kościoła, kontrastują wyraźnie z nieruchomą postacią Matki Bożej, wskazującą na kontemplację³². Tym samym podkreśla się tutaj także harmonijne współlistnienie w Kościele *contemplatio i actio*. Wśród apostołów, najbliższej Maryi, ukazywanej jako figura Kościoła przed Jezusem Chrystusem, znajdują się patroni mistycznego Ciała Odkupiciela: św. Piotr, zwykle z dłonią na wysokości piersi, oraz św. Paweł, podnoszący gwałtownie rękę do twarzy. Apostołowie otaczają Matkę Bożą tworząc doskonały krąg, podkreślony zaokrągleniami ramion aniołów. Tym samym ukazują oni Kościół wpisany w *święty znak wieczności* i w *zataczającą nieustanny krąg miłość między Ojcem i Synem*³³. Ponadto, podkreśla P. Evdokimov,

²⁶ M. JANOCZA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne w dawnej Rzeczypospolitej. Problem kanonu*, Warszawa 2001, 381.

²⁷ P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony. Teologia piękna...*, 273.

²⁸ Por. M. JANOCZA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 382. Por. także: P.P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony. Teologia piękna...*, 273.

²⁹ Por. M. JANOCZA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 382.

³⁰ P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony. Teologia piękna...*, 274.

³¹ Por. M. JANOCZA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 383.

³² Nieruchomość Matki Bożej w ikonie tej wskazuje na *niezmienną prawdę* Kościoła. P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony. Teologia piękna...*, 274.

³³ TAMŻE.

*kolory ich szat [szat apostołów – dopowiedzenie moje: J.S.] tworzą „różnobarwną szatę” Bożej Oblubienicy-Kościola jako jedności w mnogości: na obraz Jednego, który rozprzestrzenia się w Trzech [...], którzy skupiają się w Jednym*³⁴.

Drugą ikonę, niekiedy także ukazującą Maryję jako figurę Kościoła, stanowi ikona „Zesłanie Ducha Świętego”. Mimo że czasem pojawia się w tym wizerunku Matka Boża, umieszczenie Jej w pustej przestrzeni między apostołami: Piotrem i Pawłem *zniekształca* – jak pisze M. Quenot – *prawdę*, gdyż Maryja, stając się w tej ikonie centralną postacią, *odsuwa* apostołów na drugi plan, co pozostaje w sprzeczności z liturgicznym sensem święta Pięćdziesiątnicy: ofiarowując Matce Bożej centralne miejsce w ikonie „Zesłanie Ducha Świętego”, czyni się z tego obrazu nie ikonę ukazującą „Pięćdziesiątnicę”, lecz ikonę maryjną, podczas gdy ikona ta w rzeczywistości ukazuje zstąpienie Ducha Świętego na *rodzącą się do „nowego życia” ludzkość*³⁵.

Jeżeli już Matka Boża znajduje się w ikonie „Zesłanie Ducha Świętego”, to symbolizuje Ona Kościół, zasiadając na wzniesieniu pośród apostołów³⁶. Jednakże w Dziejach Apostolskich nie wspomina się o obecności Matki Bożej w momencie zesłania Ducha Świętego (Dz 2, 1-13). M. Janocha podkreśla, że nieobecność Maryi w chwili zstąpienia Pocieszyciela wiąże się z tym, iż posiadała Ona już od samego swego początku wszystkie dary Ducha Świętego³⁷. Niemniej jednak ikona „Zesłanie Ducha Świętego”, z Maryją lub bez Niej, rozumiana jest zawsze jako *idealny obraz i wzór* Kościoła, pozostającego w *nieustającym deszczu łaski*³⁸ i skupionego w oczekiwaniu na przyjście Zbawiciela

³⁴ TAMŻE, 274-275. Ponadto P. Evdokimov dopowiada, że grupa apostołów stojąca po lewej stronie wyraża wzlot duszy ku wieczności, natomiast grupa znajdująca się po prawej stronie wpatruje się w Maryję jako w *ukrytą tajemnicę Kościoła, źródło wody żywej, świętość*. TAMŻE, 275.

³⁵ M. QUENOT, *Zmartwychwstanie i ikona...*, 195. Zdaniem M. Quenota wyznaczenie: *Wierzę w [...] apostołski Kościół* akcentuje fundamentalną rolę apostołów [a nie Maryi], *Kolumn Kościoła*, polegającą na głoszeniu Ewangelii światu. TAMŻE.

³⁶ T.C. Т.С. Смирнова, *Мир русских икон. История, пребывания...*, 216. Matka Boża może zasiadać na tronie, symbolu Jej królewskiej godności z racji bycia Matką Króla. E. SMYKOWSKA, *Ikona...*, 92.

³⁷ Teksty liturgiczne Kościoła wschodniego nic nie mówią o obecności Matki Bożej w Wieczerniku. M. JANOCHA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 403. Należy tutaj dodać, że na Wschodzie, w ikonografii poikonoklastycznej, utrwała się wizja „Zesłania Ducha Świętego” bez Matki Bożej - obrazem Kościoła jest bowiem dwunastu apostołów. Ukazani w tej ikonie apostołowie wyrażają duchową jedność Kościoła, oddaną rosyjskim słowem: *sobornost'*. Znajdujące się między nimi wolne miejsce przeznaczone jest dla Jezusa Chrystusa jako Głowy Kościoła. Poza tym centralne usytuowanie świętych, Piotra i Pawła jako filarów Kościoła, akcentuje pełnię wspólnoty eklezjalnej. Niekiedy w ikonie tej rozchodzą się z nieba promienie w ilości dwunastu, nawiązujące do liczby apostołów. TAMŻE, 403-404.

³⁸ P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony. Teologia piękna...*, 273.

w dobie Paruzji (por. Dz 1, 11). Jeżeli Matka Boża pojawia się w ikonie „Pięćdziesiątnica”, to stanowi wtedy tutaj, podobnie jak w ikonach „Wniebowstąpienie”, figurę Kościoła³⁹. Ponadto, jeśli Duch Święty, którego zesłanie ukazuje ikona „Pięćdziesiątnica”, jest uosobieniem Bożej świętości, na co wskazuje św. Cyryl Aleksandryjski w *De Trinitate*, to Matka Boża stanowi tutaj uosobienie świętości ludzkiej⁴⁰. Ona, której imię „*Theotokos*” *Matka Boża* – jak pisze św. Jan z Damaszku – *zawiera całą Tajemnicę ekonomii zbawienia*⁴¹.

Na zaszczytne miejsce w Kościele Matki Bożej wskazuje także ikona o imieniu „*Tobą raduje się*”. W centrum tego wizerunku zasiada na tronie Matka Boża, otoczona aniołami, wśród których znajdują się archaniołowie – Michał i Gabriel. Przedstawiona w mandorli będącej znakiem chwały i światłości Bożej, Matka Boża trzyma na kolanach Dziecię – jest Ona tutaj Tronem dla Jezusa Chrystusa. U podnóża tronu znajduje się św. Jan z Damaszku, autor hymnu maryjnego, którego słowa stały się podstawą dla imienia ikony: *Tobą raduje się, Łaski Pełna, wszelkie stworzenie, chóry aniołów i ludzki ród, o święta Świętynio i raju duchowy*⁴². Święty ten wyciąga rękę z tekstem hymnu ku Matce Bożej. Obok niego znajdują się prorocy, święci, monarchowie – reprezentujący lud Boży. Mandorlę z Dzieciątkiem i Jego Matką, co jest istotne dla niniejszych rozważań, otacza wielokopułowa świątynia, ukazana wśród kwitnących drzew. Świątynia stanowi symbol Kościoła skupiającego w sobie cały kosmos, a zapoczątkowanego przez tajemnicę wcielenia⁴³.

3. Matka Boża na patenie

Rozważając problem relacji między Eucharystią a Matką Bożą w ikonach, należy uwzględnić „praktykowaną” w obrządku wschodnim obecność Maryji na patenie. Postać Matki Bożej zostaje tutaj ukazana symbolicznie pod znakiem kawałka prosofory, chleba spożywanego w czasie Liturgii Bożej. Jednakże centralne miejsce na patenie zajmuje nie Maryja, ale Baranek Boży, Jezus Chrystus, noszący tutaj imię: Zwycięzca. Dopiero po obu stronach kawałka oznaczającego Zbawiciela umieszcza się cząstki prosofory, oznaczające Matkę Bożą i św. Jana Chrzciciela. Taki układ tychże kawałków na patenie wskazuje na umieszczaną w ikono-

³⁹ M. JANOCHA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 403.

⁴⁰ P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony. Teologia piękna...*, 215.

⁴¹ JAN Z DAMASZKU, *De fide orth.*, III, 12, cyt. za: TAMŻE.

⁴² Cyt. za: E. POKORZYNA, *Słownik terminologiczny...*, 123-124.

⁴³ E. SMYKOWSKA, *Ikona...*, 79.

stasie ikonę wstawiennictwa o imieniu „Deesis”⁴⁴. Tym wskazującym na Jezusa Chrystusa, Matkę Bożą i św. Jana Chrzciciela kawalkom prosofory towarzyszy licznie zgromadzony – też ukazany „symbolicznie” pod postaciami cząstek chleba - Kościół niebiański i ziemski.

Dr Justyna Spruta
Wydział Teologiczny UAM (Poznań)

ul. Targowa 9 d / 15
PL - 63-400 Ostrów Wielkopolski
e-mail: jsprutta@o2.pl

La Madre di Dio e l'Eucaristia nelle icone

(Riassunto)

Nelle icone orientali la Vergine Madre appare prima di tutto come “Calice eucaristico”. Questa idea viene bene espressa nell'icona chiamata “Il Segno” oppure nell'altra - “Fonte di Vita”. Si può anche indicare i motivi eucharistici nelle icone dove Maria viene rappresentata come figura della Chiesa radunata attorno all'altare.

---

⁴⁴ M. QUENOT, *De l'icône au festin nuptial...*, 76.